

Bilgisayar yazılımlarının patentlenmesi münazarasının doğal olarak en fazla bilgisayarın kendisi kadar geçmiş var. Dolayısıyla, 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve yüzyıl sonlarında iyice kızışan bu münazaranın, bilgisayarın yeni bir icat olması nedeniyle “yeni” olduğu söylenebilir. Ama münazaranın yeniliği gerçekten bilgisayarın yeniliğinden mi kaynaklanmaktadır? Ya da münazara bilgisayar yazılımlarına mı özgüdür? Yoksa aslında çok daha

"Verimli" Bir Son Ürün Olarak "Analitik Bilgi"

Şahin ARTAN

geniş bir çerçevesi olan ve belirli bir icatın yeniliği nedeniyle yeni olmayan, başka nedenlerle yeni olan bir münazaradan mı söz ediyoruz? Öyleyse bu münazaranın çerçevesini ve yeni olan doğasını, dinamiklerini nasıl tanımlayabiliriz?

Ne “Analitik Makine”nin yaratıcısı Charles Babbage (1792-1871), ne de bilgisayarın babası olan bu makine için yazılımların anasını üretmeye teşebbüs eden Lovelace Kontesi Ada King (1815-1852) bundan yaklaşık 180 yıl önce kendilerini bir patent münazarasının içinde bulmuştu.

Babbage Analitik Makine üzerine düşüncelerini kaleme alırken girişe şair Byron’dan şu alıntıyı yerleştirmiştir: “İnsan hataya düşürür ve zaman ölç alır.” (“Dante’nin Kehaneti”nden)

Charles Babbage

Metin şöyle başlamaktadır:

“Fark Makinesi’nin [Difference Engine] eksenlerinin merkezdeki büyük çemberler etrafındaki daireysel düzeni, en uç beklentilere yol açtı. Şimdi aritmetiğin tamamı mekanizmanın erişebileceği uzaklıkta görünüyordu. Analitik Makine bile hayal meyal görünür gibi oldu ve gölgelerdeki bu hayali büyük bir hevesle takip ettim. Çizimler ve deneyler fazlasıyla zahmetliydi. Kafamdaki düşüncelerin basit taslaklara dönüştürülebilmesi için en üst niteliklerde insanlar gerek-

liydi; bu arada deneysel makinenin tatbikatı için, bitmeyen taleplerimi yerine getirmek üzere en usta işçilerin çalışması gerekiyordu.”(1)

“Analitik Makine”nin, 180 yıl sonra Amazon.com tarafından patenti alınan “tek tıkla alışveriş” kod satırlarından daha az önemli, daha az heyecan verici bir icat olduğunu söyleyebilir miyiz? 28 Eylül 1999’da ABD Patent Bürosu’ndan (USPTO) 5,960,911 numaralı patenti alan ve sadece üç hafta sonra en büyük rakibi Barnes&Noble’ı aynı “icat”ı kullandığı için mahkemeye veren

(1) Babbage’ın metnini tercüme ederken ruhu tam olarak vermek mümkün olmayacağı gibi hatalar da olabilir. Özgün metinden okumak isteyenler için: <http://www.fourmilab.ch/babbage/lpae.html>

Amazon.com'un(2) temsil ettiği, "büyük icat", "icadın önemi ve heyecanı" değilse, o halde nedir?

Patent münazarasına konu olan icatların aslında icat bile olmadığı ya da hepsinin aslında önemsiz icatlar olduğu elbette söylenebilir. Sadece, önemsiz bir icatta bile dışların sıyrılmasına neden olan dinamiklerin "büyük icat"la ilgili olmadığı ortada.

"John Moore Vakası"

Lösemili John Moore 5 Ekim 1976'da tedavi için UCLA (Los Angeles'daki Kaliforniya Üniversitesi) Tıp Merkezi'ne geldi. Ender görülen bir lösemi türü olan hastalığının tedavisine başlanırken, vücudundan bol miktarda kan, kemik iliği aspiratı ve doku örnekleri alınıp incelendi. Bu süreçte araştırma görevlilerinden biri, Moore'un kanının bilimsel ve ticari değeri yüksek olabileceği bir madde içerdiği sonucuna vardı. Bir süre sonra doktorunun tavsiyesi üzerine ameliyat edilip dalağı alınan Moore, 1983'e kadar denetimler için hastaneye gidip gelmeyi sürdürdü.

30 Ocak 1981'de ise Kaliforniya Üniversitesi, Moore'un dalağındaki bir "hücre hattı" için patent başvurusunda bulundu. 20 Mart 1984'de patent çıktı.

Moore'un dalak hücrelerinde böylesine önemli ve heyecan verici olan neydi?

Moore'un dalak dokusunun, kanserin durdurulmasında paha biçilmez bir rol oynayan beyaz kan hücrelerinin çoğalmasını kolaylaştıran bir "kan proteini" ürettiği gözlemlenmişti. O belirli hücre hattının patentlenmesi de, kanser tedavisi açısından kritik öneme sahip bir bilginin ticari olarak denetim altına alınması anlamına geliyordu.

Söz konusu patentin (ya da patentlenen bilginin) "piyasa değeri"nin 3 milyar dolar civarında olduğu tahmin ediliyor.(3)

"Fark" yaratan etkileri olduğu saptanan dokuların, belirli hücre hatlarının ya da protein zincirlerinin patentlenmesi, daha doğrusu bu olgulara ilişkin bilgilerin patentlenmesi, kapitalist pazara yeni bir meta grubunun dahil edilmesi anlamına geliyor: Hayata ilişkin bilginin kendisi. Bu çerçeveyi daha da genişleterek, yazılımlarla birleştirerek tanımlarsak, analitik bilginin kendisi.

"Nem Ağacı"

Deneysel bilginin analitik bilgiye dönüştüğü noktada -bunu sağlayan "icat" büyük ya da küçük olsun- iştahların nasıl kabardığını, patent başvurularının nasıl arka arkaya sıralandığını "Nem Ağacı"nın hikâyesinde de görebiliriz.

12 Aralık 1990 tarihinde New York merkezli W.R. Grace şirketi ve ABD Tarım Bakanlığı, Avrupa Patent Bü-

rosu'na (EPO) bir patent talebiyle başvurdu.(4) Başvuru, bitkilerde mantar oluşumunun denetim altına alınmasını sağlayan bir yöntemle ilgiliydi. Yöntemde, Nem ağacının(5) tohumundan elde edilen, suya dirençli (hidrofobik) yağ kullanılıyordu. EPO, 14 Eylül 1994 tarihinde talep edilen patenti çıkardı.

Haziran 1995'de, bu kez Avrupa Parlamentosu Yeşiller Grubu adına Magda Aelvoet, Yeni Delhi merkezli "Research Foundation for Science, Technology and Natural Resource Policy"den Dr. Vandana Şiva ve Almanya merkezli Uluslararası Organik Tarım Hareketi Federasyonu, patent iptali talebiyle EPO'ya başvurdu. İptal talebinin yanına, Hindistan'da nem yağının mantar öldürücü etkisinden yüzlerce yıldır yararlandığını belgeleyen kanıtlar da ilaştırılmıştı. Bu geleneksel bilgi yüzlerce yıldır kullanımda olduğuna göre, patent başvurusu iki temel ön şarttan yoksundu: "Yenilik" ve "icata yönelik bir adım" olma. İptal talebinde bulunanlar, patent başvurusundaki yöntemin tek bir bitki türüne (Azadirachta indica) dayanmasının bu türün kısmen tekel altına alınması anlamına geldiğini de itiraz gerekçeleri arasına ekliyorlardı.

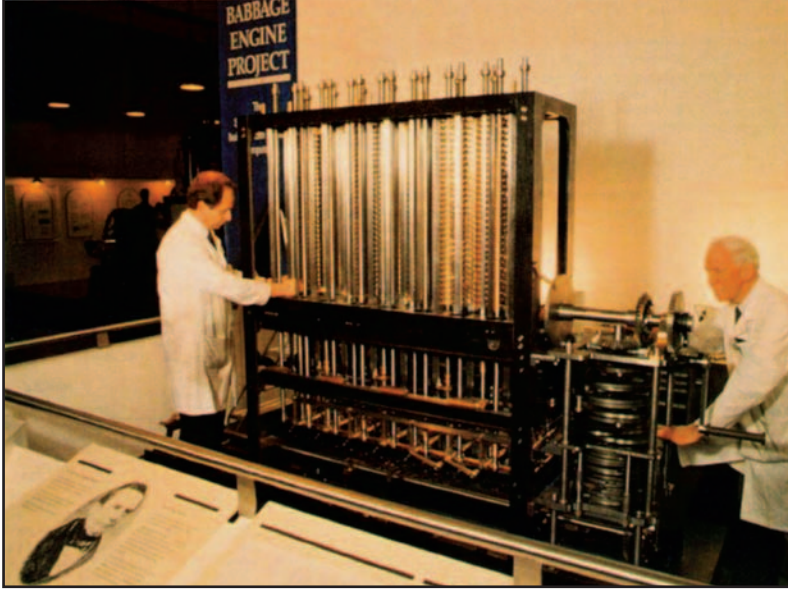
Beş yıllık bir münazara sürecinin sonunda, Mayıs 2000'de W.R. Grace'e verilen patent EPO tarafından iptal edildi.(6) Ama iptal kararı,

(2) Ekim 1999 tarihli CNet haberi (<http://news.com.com/2100-1001-231798.html?legacy=cnet>)

(3) *The Age of Access*, Jeremy Rifkin, Tarcher/Putnam, 1996

(4) Uluslararası Organik Tarım Hareketi Federasyonu(http://www.ifoam.org/press/neem_back.html)

(5) Botanikte adı "Azadirachta indica" ("Özgür ağaç" anlamındaki, Farsça "Azad-Darahl"tan geliyor) olan Nem ağacı (Türkiye'de "Hint Leylağı" olarak da biliniyor) maun ailesinden ve anavatanı Hindistan. 20. yüzyılda Afrika, Orta ve Güney Amerika'da da yetiştirilen ağaç 30 metreye kadar uzayabiliyor, genişliği 2.5 metreye ulaşabiliyor. 200 yıl yaşayabilen ve 2000 yıl önceki Hint metinlerinde sözü edilen Nem, yüzlerce yıldır Hindistan'da geleneksel tarımda böcek ve diğer zararlılara karşı kullanılıyor, ağacın ürünlerinden insan ve hayvanların tedavisinde yararlanılıyor, bu ürünlerden kozmetik malzemesi elde ediliyor. Nem ürünleriyle ilişkili patentler, böceklerle mücadele, mantara karşı korunma, yağ elde etme, ağaçtan elde edilen azadirachten maddesinin saklanması, doğum kontrol ve çeşitli ilaçların yapımında yararlanma ile ilgili etki ve yöntemleri içeriyor. Kaynak: Uluslararası Organik Tarım Hareketi Federasyonu

Grace'in patent ayrıcalığına Avrupa dışında sahip olmadığı anlamına gelmiyor. Ayrıca tohumun dünya tarım pazarında alınıp satılan bir meta haline gelmiş olması, başlı başına bir değişimi ifade ediyor. EPO'daki münazaraların sonuna geldiği günlerde W.R. Grace'in Hindistan'daki işleme tesisinde günde 20 ton nem tohumu işleniyordu ve daha önce herkesin toplayıp yararlanabildiği tohumlar artık büyük değer kazanmış, ulaşılamaz hale gelmiş durumdaydı.

Bugün çoğu ABD'de olmak üzere patent altına alınmış pek çok bitki ve bitki/bitki ürünü temelli yöntem var. Şirketler tarafından sadece Nem ağacının ürünleri ve o ürünlerin kullanılış biçimleri için alınmış patent sayısı bile 90'ı buluyor.

Başka bir başarısız patentleme girişimi, gene Hindistan kökenli Basmanti pirincinin RiceTec tarafından patentlenmeye çalışılması.(7) Ama işte, genel duruma bakıldığında, ABD'de verilen pirinç patentlerinin 90'ların ortalarında yılda 100'den azken, 2000 yılında 600'ün üzerine çıktığı görülüyor.(8)

Hindistan'ın kuzeyinde "çapati" (bizdeki lavaşa benzer bir pide) yapımında kullanılan "Nap Hal" buğdayıyla ilişkili patentler ise Ocak 2004'de dünyanın en büyük transgenik tohum şirketi Monsanto'nun mülkiyetine girdi. Gen sekansları gevrek pide yapımına olanak veren Nap Hal buğdayıyla ilgili olarak Avrupa'da yapılan bir diğer patent başvurusu da söz konusu buğdayla çapati yapımı (malzemesi un, su ve tuz) konusunda Monsanto'ya haklar tanıyor.

Münazaranın Farklı Dinamikleri

Canlı organizma (insan dalağı ya da Nem Ağacı) ya da transgenik tohuma ilişkin bilginin patentlenmesinde veya bilgisayar yazılımlarının patentlenmesinde, bir "altına hücum"da ya da 150 yıl önce dokuma tezgâhlarına

(6) BBC News (<http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/745028.stm>).

(7) Evrensel (<http://www.evrensel.net/00/06/26/dunya.html>)

(8) The Guardian (<http://www.guardian.co.uk/international/story/0,,1135675,00.html>).

koşulan "düşük maliyetli" çocukların ölümlerine çalıştırılmasında yaşanan histeridekine benzer, hiç de "yeni" olmayan bir "önem" ve "heyecan" olduğu söylenebilir. Bugün analitik bilginin sermayeye dahil edilmesinin, fiziksel üretim araçlarının, dağıtım şebekelerinin, satış kanallarının dahil edilmesi kadar önem kazandığı; belki de çok daha önemli hale geldiği.

Bilginin patentlenmesi münazarasında ise, patentlenen bilginin doğasına göre farklı dinamiklerle karşı karşıya olduğumuzu görebiliriz.

Bilim ve sağlık, kapitalist pazarın yapılanmasıyla oldukça çelişen bir biçimde, uzun süre toplumsal faydanın gözetildiği alanlara (devlet üniversiteleri, kamu fonlu araştırma merkezleri, devlet hastaneleri, piyasadan bağımsız bilimsel yayın ve tartışma ortamları) hapsolup kalmıştır. Şimdi bilgi bu "tutsaklık"tan kurtulmaktadır.

Tarım ürünleri ve bitkiler, yüz yıllar içinde yaşanan tüm merkezileşmeye karşı uzun süre asla imalat sektöründeki merkezileşmeye yaklaşamayan bir dağınıklık içinde, "bağımsız üretici"nin toprağına hapsolup kalmıştır. Şimdi bu tutsaklığın sonuna gelinmiştir.

Bilgisayar yazılımlarında ise münazara, tutsaklıkla eşzamanlı olarak başlamıştır. Aslında merkezileşmiş üretim alanlarına ve pazarlara hemen entegre olması beklenecek bu alanda, gerekli üretim aracı ucuz bilgisayarlardan -hatta algoritmaların geliştirileceği, kodların yazılacağı, defter sayfalarından ibaret olduğundan, milyarlarca dolar sermayeli şirketler ile çulsuz yazılım geliştiriciler daha ilk andan eşit rakipler olmuştur. Sermayenin ortakları açısından kabul edilemez bu durumdan, bilginin çulsuz üreticinin elinde tutsak olması durumundan da bir an önce kurtulmak şarttır.

Bilgisayar yazılımları alanında bilginin tutsaklıktan kurtarılması sermayenin ortakları açısından iki şeyden kurtarmak anlamına geliyor: Birincisi bilgiyi üreten bireyden. İkincisi de, bilginin başı boz gezdiği "üretim süreci"nden. Bilginin süreçte gezinip durmak ve büyük icatlarla sonuçlanmak yerine, "tek tıkla alışveriş" gibi "son ürün"lere mümkün olduğunca sık ve belirli bir verimlilikle (emek/zaman) ulaşması gerekiyor.

"Bilgisayar icatları"na patent vermenin kanuni olmadığı Avrupa Birliği'nde Avrupa Patent Bürosu (EPO) tarafından "önden" dağıtılan 30 binin üzerinde patentin -halen Avrupa sınırları içinde Avrupa Parlamentosu'nun muhalefeti nedeniyle kanuni zeminden yoksun olsa da- yüzde 43'ü sadece 50 şirketin elinde bulunuyor. Örneğin sadece IBM, bu patentlerden 1000'inin sahibi. En büyük 10 şirket ise patentlerin dörtte birine sahip.(9)

Yazılımın Üreticiden "Kurtuluşu"

Bu durumda, 30 bin patentin yüzde 43'ü ya da yaklaşık 13 bin patente konu olan yazılımlar üzerindeki denetim, kullanım hakkı, üreticiden (yazılım geliştirici) sermaye ortaklarına transfer edilmiş demektir (patentler 50 şirketin ortakları tarafından geliştirilmiş yazılımlara verilmiş olamayacağına göre).

İkincisi de, işinin orta yerinde o ana kadar ortaya çıkmış ürünü elinden koparılıp alınan üretici, o andan sonraki çalışmalarında

artık sermaye ortaklarının çizdiği yönde üretmeye devam etmek zorundadır. Ya da üretim ortamını -şirketi- terkedecek, kendi başına yeni bir üretim hattı açacak ve bu hatta özgürce üretmeyi sabit bir gelir ve iş güvencesinden yoksun kalma pahasına tercih edecektir.

Ama yazılım alanında Avrupa Birliği'ndeki münazarada bir tıkanma noktasına gelindiği için, bilgi çulsuz bireylerin ve sürecin "kıskacı"ndan hâlâ "kurtarılamadığı" için "sektör temsilcileri" isyan ediyor.

2004'ün son günlerinde, İngiltere'de bilişim, telekomünikasyon ve elektronik sektörlerinden 1000 şirketin üyesi olduğu "Intellect" bir basın açıklaması yaptı ve

Kontes Ada King

başkan John Higgins, "Bilgisayar Emplementasyonlu İcatlar"ın (CII) patentlenebilmesini sağlayacak direktifin kanunlaşmasındaki gecikmenin AB üzerinde olumsuz etkiler yaratacağını söyledi.

Higgins, "Direktif, İngiliz ileri teknoloji sektörünün geleceğini biçimlendirecek bir potansiyele sahip. İngiliz mucitler, KOBİ'ler ve büyük çokuluslu şirketler, direktif kanunlaşmadığı takdirde icatlarını koruyamayacaklar ve bu da AR-GE girişimlerini baltalayacak, teknoloji transferi açısından olumsuz bir ortam yaratacak "diyordu. "Bu durum, İngiliz iş çevreleri açısından bilgi güdümlü küresel ekonomi içinde belirgin bir dezavantaj oluşturacaktır ve Intellect ve üyeleri bu duruma göz yummamaya kararlıdır."(10)

"1.1 milyon insanı istihdam eden ve İngiltere gayrisafi milli hasılasının yüzde 10'una denk düşen bir ekonomiyi temsil ettiği"ni gururla açıklayan Intellect'in bireyi ve KOBİ'leri kolladığı izlenimi veren söylemi elbette "ideoloji"nin alanına giriyor. Bu ideolojinin ne kadar gerçeklikten kaynaklandığı ve ne kadar kurgusal olduğuna, bu ideolojiyle nasıl bir hesaplaşma içinde olacağına ise birey elbette kendisi karar vermek zorunda.

Kontes Ada King'in(11) Analitik Makine için yazdığı satırlarda yaşadığı heyecan ile "tek tıkla alışveriş"i yaratmanın heyecanı arasındaki "fark" da ancak birey tarafından algılandığında ve tüm bedellere karşın bu farka sahip çıkıldığında gerçekten anlamlı olacak. ◀

(9) BiaNet (<http://www.bianet.org/2004/12/10/50605.htm>)

(10) Intellect (http://www.intellectuk.org/press/pr/press_release_221204_ec_decision.asp)

(11) Şair Lord Byron'ın Anabella ile evliliğinden tek çocuğu olan Augusta Ada, bir yaşındayken annesiyle babasının ayrılmasının ardından annesi tarafından büyütüldü ve babasını bir daha görmedi. Yetenekli bir matematikçi olan annesinden eğitim alan Ada, bu süreçte bir yandan da fabrikaları ziyaret etme, endüstri devriminin yarattığı makineleri yakından görme fırsatı buldu. Dönemin ünlü bilim adamlarıyla aynı ortamlarda bulunan Ada 1833'de Babbage'la tanıştı. 1839'da Babbage'dan kendisini eğitmesini istedi. 1842'de İtalyan matematikçi Luigi Menabrea'nın Analitik Makine ile ilgili makalesini okudu ve kendi notlarını da ekleyerek (notlar özgün metnin üç katı uzunlukta idi) tercüme etti. Fark Makinesi'nin "tıpkı Jaguar dokuma tezgâhının çiçekler ve yapraklar dokuduğu gibi cebir desenleri dokuduğu"nu yazan Ada'nın notları arasında, makinenin işleyişinin tarifine ilişkin teknik bir notasyon tartışması ve geleceğe bir programlama örneği olarak kalacak satırlar da vardı. 1851'de rahim kanseri olan Ada bir yıl sonra öldü. Kaynak: BBC (http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/lovelace_countess_of.shtml)